

DOI: 10.19195/0137-1150.168.13

Data przesłania artykułu do Redakcji: 18.09.2017

Data akceptacji artykułu przez Redakcję: 7.01.2018

ALLA DEMCHENKO

Херсонський державний університет, Україна

Міфопоетична танатологія у ліриці Сергія Жадана

З найдавніших часів ставлення до феномену смерті має амбівалентний характер. З одного боку, людина боїться смерті, а з іншого — намагається пізнати її таємниці, заглянути по той бік неіснування.

Мотиви буття та смерті на сьогодні є особливо актуальними в контексті історії культури, філософії, релігієзнавства, літератури. Науковці продовжують дослідження феномену смерті, проводять історично-порівняльний аналіз різних культур і релігій. Танатологічна тема не втрачає своєї актуальності і в добу постмодернізму.

Сергій Жадан вже давно заслужено займає чільне місце в сучасній літературі як в Україні, так і за її межами. Увага прикута до поезії, прози, музичної діяльності митця, його художні твори перекладені багатьма мовами, удостоєні високими преміями, покладені на музику, екранізовані. Оригінальні, актуальні, філософські поетичні тексти Жадана експлікують проблеми українського буття на західноєвропейський ґрунт, розширюючи кордони суто національного красного письменства до рівня світової культури. Міф, символічні образи, народні традиції та вірування відіграють важливу роль у сучасних художніх творах поета, акумулюють традиційне і нове, ретранслюють естетичні преференції української літератури світо-вому культурному загалу та свідчать про еволюцію авторської свідомості.

Аналіз лірики Жадана репрезентовано у наукових студіях вітчизняних літературознавців. Зокрема, Богдан Пастух та Ольга Шаф акцентують увагу на урбаністичних мотивах¹, Лариса Литвин та Шаф розглядають

¹ Б. Пастух, *Міські насторалі Сергія Жадана*, Bukvoid.com, <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2012/03/07/120646.html> [дата доступу: 11.03.2017]; О. Шаф, *Топос міста в поезії*

інтерпретацію біблійних образів та мотивів у поетичних текстах автора², Юлія Вишницька досліджує варіації міфосценарію початку у збірках поета³, творчий портрет Жадана подають Лариса Березовчук, Анна Біла та багато інших науковців. Іван Дзюба у книзі *Чорний романтик Сергій Жадан* вказує на дивовижну асоціативність та світове значення поезій митця⁴. Ірина Борисюк у статті *Метафори смерті в поезії С. Жадана* розкриває глибоку символіку образів дороги, раю, води, риби, що пов'язані з ідеєю смерті⁵. Об'єктом її дослідження постали збірки *Ефіопія* (2009) та *Лілі Марлен* (2011). Дослідниця доходить висновку, що:

підґрунтям для Жаданових метафор смерті є як християнська, так і міфологічна образність. Характерно, що смерть у ліриці Сергія Жадана постає в упізнаваних, знайомих образах, вписуючись у звичну картину світу і стаючи її невід'ємною частиною⁶.

Однак міфосвіт поетичної танатології цього автора ще потребує глибокого і всебічного дослідження, чим і визначається актуальність нашої теми.

Метою статті є осмислення міфопоетичної танатології збірок Жадана *Життя Марії* (2015) і *Тамплієри* (2016), виявлення спектру індивідуально-авторської інтерпретації мотиву смерті через художню систему образів та мотивів, створених автором.

Аналізуючи лірику Сергія Жадана кінця 90-х та перших десятиліть 2000-х років, Ольга Шаф у статті про топос міста цілком справедливо констатує: „Смерть у поезіях Жадана описана емоційно нейтрально, констативно, часом з іронічною легкістю (можливо, й удаваною)”⁷. Далі дослідниця підсумовує, що „мертвотна атмосфера міста у творах митця і є втіленням летального, що проектується на весь світ, позбавляючи його животворящого начала”⁸. Легковажне ставлення маргінальних героїв до життя нівелює сакральне уявлення про смерть, натомість на перший план виступає постмодерністська стилістика з її основними ознаками.

Поет по-різному осмислює смерть, світовідчуття автора еволюціонує від саркастичного підходу в художній реалізації категорій життя/смерть

Сергія Жадана як маскулінізація світу, <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/38100> [дата доступу: 11.03.2017].

² Л. Литвин, *Збірка С. Жадана „Життя Марії”: Марійний дискурс*, „Молодий вчений” 12 (39), 2016, с. 366–370; О. Шаф, *Біблійний дискурс у творчості Сергія Жадана: концептуальність та функціональність*, „Український смисл” 1, 2012, <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/4> [дата доступу: 05.04.2017].

³ Ю. Вишницька, *Текстова поліваріативність міфологічного сценарію початку як реалізація космогонічних та антропогонічних міфів (на матеріалі поезії Сергія Жадана)*, „Літературний процес: методологія, імена, тенденції” 4, 2014, с. 3–9.

⁴ І. Дзюба, *Чорний романтик Сергій Жадан*, Київ 2017

⁵ І. Борисюк, *Метафори смерті в поезії Сергія Жадана*, „Літературознавчі студії” 43, 2015, с. 93–99, [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43(1)_14) [дата доступу: 05.04.2017].

⁶ І. Борисюк, *Метафори смерті...*

⁷ О. Шаф, *Топос міста в поезії...*

⁸ Там само.

до національно детермінованих уявлень про цінність людського життя, які з огляду на трагічні події в Україні переходять у площину апокаліптичних візій. Образ смерті в ранній поезії Жадана постає амбівалентним, а відтак — вона не сприймається негативно, бо у героїв відсутній страх. Автор артикулює мортальний мотив через абсурдний світ, що поглиблює екзистенційні смисли. Доволі переконливо про це пише Ірина Борисюк:

Смерть у ліриці Жадана — така ж фатальна, безпричинна й неминуча, як у фольклорній баладі. Смерть є одним із найчастотніших мотивів у його поезії, й саме тому поет вибудовує власну символіку, метафорику й навіть міфологію смерті⁹.

Таким чином, у ранній ліриці Жадана на перший план виступають мотив любові та мотив смерті.

Досліджуючи поетичні тексти зі збірок *Життя Марії* (2015) і *Тамплієри* (2016), ми відзначаємо зміну вектору авторського бачення. Про віднайдення глибинних смислів та інтерпретації біблійних образів, які символізують національне відродження, надію на гармонійне і справедливе перетворення світу на шляху „біблійного виходу із неволі” для сучасної України, йдеться у статті Алли Демченко *Національний міфосвіт збірки Сергія Жадана „Життя Марії”*¹⁰.

У названих двох збірках спостерігаємо збільшення емоційного наповнення танатологічного мотиву віршів. Жадан уже не обмежується зображенням природної чи випадкової смерті, абсурдної поведінки самогубців чи загибелі маргіналів.

Лірика митця набуває нової риторики, а мотив смерті — мілітаризоване обличчя. Прикметно, що збірка *Тамплієри* самою вже назвою спонукає до проведення історичних паралелей. Відомо, що тамплієрами називали середньовічних безстрашних монахів-воїнів. Лицарський орден тамплієрів поєднував чернецтво і військову справу. Обкладинка книжки Жадана виконана у дуже стриманій стилістиці і нагадує вбрання тамплієрів, які виділялися серед інших воїнів білим одягом із червоним хрестом на грудях або на серці. А суперобкладинка містить ілюстрацію, виконану сучасним художником Олександром Ройтбурдом, одним із засновників українського постмодернізму.

Тетяна Трофименко у рецензії на збірку *Тамплієри* вказує:

Жадан уже не хуліганить: хрестові походи стали для нього не джерелом інтертекстуальної гри, а моторошною дійсністю спалених міст. [...] постать священика — тамплієра Донбасу — суто умовна. Здається, він не дуже розуміє — любити цих людей чи ненавидіти, є шанс на їхнє спасіння чи ні. Позірно християнський сенс, що

⁹ І. Борисюк, *Метафори смерті...*, с. 93–99.

¹⁰ А. Демченко, *Національний міфосвіт збірки Сергія Жадана „Життя Марії”*, [в:] *Щорічний науковий збірник Сьомої міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції з україністики „Діалог мов — діалог культур. Україна і світ”*, Мюнхен 2016, с. 349–356.

його автор вкладає в біблійні образи та мотиви, химерно поєднується зі шматками реальних кадрів із поїздок у сіру зону та на передову¹¹.

Мотиви смерті, холоду, порожнечі, болу, смутку і постійної самотності у світі, сприйняття світу як тісної, темної самотньої могили, в'язниці або ями, думки про втрату рідного дому, міста, маленької батьківщини звучать у поетичних текстах обох збірок, поступово посилюючись у *Тамплієрах*, генерують їх образність.

Зокрема, книга *Життя Марії* оперує міфологемами дому, птаха, образами біженців, дезертирів, символікою чорного та сірого кольорів, антитезою любов-смерть. Названі символи, образи, мотиви мають значні конотації з темою смерті. Крім того, смерті з її похідними константами розлуки з рідними і близькими та філософським розумінням плину часу, минулості життя протиставляється любов і пам'ять, які не підвладні смерті:

Діти, що народяться під такими зірками
і яких називатимуть іменами загиблих,
говорячи зі злодіями та ворогами,
вкладатимуть мудрість у кожен свій видих.

Так, ніби до них не було смерті,
так, ніби за ними немає люті.
Будуть упевнені та уперті,
будуть пам'ятати всі речі забуті. [...]

Тобі це вдасться, спробуй, навчи їх,
любити, вірити і пам'ятати.

Пам'ятати все, що несли з собою,
чорну траву під ламкими снігами,
небо над випаленою головою,
землю під втомленими ногами¹².

У збірці *Життя Марії* актуалізується інтертекстуальність, притаманна поетичним текстам Жадана. За допомогою алюзії автор оприявнює біблійне пророцтво, чим посилює апокаліптичну картину смерті:

Пам'ятаєте, що сказано в пророків про біль і терпіння,
про птахів, які падають на міста, мов каміння?
Ось саме тоді й починаються, власне, втрати.
В кінці — там взагалі погано, не буду навіть розповідати.
Яка між нами різниця? Як між приголосними й голосними.
Всі готові сприймати смерть, якщо це буде не з ними.
Ніхто й ніколи в цьому житті не омине розплати.
Я завжди говорю про це своїм, коли не маю чого сказати¹³.

¹¹ Т. Трофименко, *Тамплієри Донбасу. Рецензія*, <https://tsn.ua/blogi/themes/books/tampliyeri-donbasu-744922.html> [дата доступу: 12.03.2017].

¹² С. Жадан, *Життя Марії*, Чернівці 2015, с. 23.

¹³ Там само, с. 13.

Для Жадана одним із концептуальних образів виступає дім, представлений у збірці *Життя Марії* і *Тамплієри* у різноманітних модифікаціях. Топос дому виконує не лише охоронну чи захисну функцію, але й духовну, сакральну та екзистенційну тощо.

У поезіях зі збірок *Життя Марії* та *Тамплієри* через образ дому есплікується екзистенціальний варіант мотиву смерті: більшість картин — трагічні, пов'язані з війною. У вірші *Як ми будували свої дома? (Тамплієри)* основним художнім прийомом виступає контраст:

Як ми будували свої дома?
Коли стоїш під небесами зими,
і небеса розвертаються й відпливають геть,
розумієш, що жити потрібно там, де тебе не лякає смерть.

Будуй стіни з водоростей і трави,
рий вовчі ями й рови.
Звикай жити разом з усіма день при дні.
Батьківщина — це там, де тебе розуміють,
коли ти говориш вві сні¹⁴.

Поступово танатичні смисли проступають і в образі міста, простір якого несе ознаки смерті. У поетичних збірках *Життя Марії* і *Тамплієри* розкривається сучасна трагедія країни, спричинена війною:

Наше місто було з каменю та заліза.
У кожного з нас тепер у руці дорожня валіза.
У кожній валізі попіл, зібраний під прицілом.
Тепер навіть у наших снах пахне горілим¹⁵.

Образ спаленої церкви репрезентує опозицію сакральне/профанне, життя/смерть. Модель танатопростору у Жадана передається через зіставлення світу за межами зруйнованого міста — живого, відкритого та простору замкненого. Танатологічні мотиви у віршах митця представлені локусами могил. Поклоніння могилам предків — запорука національної пам'яті. Мірче Еліаде зауважує:

Те, що ми називаємо життям і смертю, — просто два моменти в цілісному існуванні Матері-Землі: життя — це вихід з утроби Землі, відділення від неї, а смерть — повернення «додому». Часто люди виявляють бажання бути похованими на батьківщині, що є всього лише профанною формою цієї містичної любові до своєї власної Землі, потребою повернутися до рідної домівки¹⁶.

Увиразнює танатопоетику збірки *Тамплієри* образ змії у місті, що надає хронотопу трагічного і водночас моторошного забарвлення:

¹⁴ С. Жадан, *Тамплієри...*, с. 8.

¹⁵ С. Жадан, *Життя Марії...*, с. 10.

¹⁶ М. Еліаде, *Очерки сравнительного религиоведения*, пер. В. Рокитянский, Москва 1999, с. 241

Міста будували з сонця і глини,
 замішували їх на вірі й надії.
 Але приходить літо в холодні долини,
 і на камінні гріються змії.
 Змії заповзають в наші будинки,
 змії сплять на ламких простирадлах,
 обживають кишені й армійські ботинки,
 лежать по коморах і сухих підвалах
 Від червня горить, не згасаючи, спека,
 і змії вичікують під подушками,
 ховаються в кухнях та бібліотеках,
 звиваються за віршами та словниками¹⁷.

У християнстві змія — амбівалентний символ: це і Христос, піднесений на Дереві Життя як викупна жертва, і диявол у його хтонічній іпостасі, що уособлює зло, яке людина повинна в собі подолати. Образ змії тут наділяється демонічними якостями та виступає символом смерті, оскільки трактується автором як підступний і небезпечний ворог, який захопив рідний дім. Тому глибокого значення набуває образ змієлова, семантику якого автор адаптував під реалії сучасних в Україні подій:

Доброго полювання тобі, змієлове,
 твердої руки й гострого ока.
 Кожен із нас тебе знає й кличе,
 і доки діти бояться заснути,
 доброї роботи тобі, чоловіче,
 хай менше довкола буде отрути.
 Знайди бодай якийсь виправдання
 цьому місту із тисячею криївок.
 Хай повертаються після вигнання
 вагітні жінки до своїх домівок¹⁸.

Екзистенційні мотиви у поезіях Жадана репрезентовані через міфологему смерті, яка увиразнюється за допомогою образів дому, міста, церкви, могили, змії тощо. Від ранньої лірики і до останніх поетичних збірок *Життя Марії і Тамплієри* смерть виступає лейтмотивом творів Жадана, спостерігається зміщення акцентів від сакрального розуміння смерті до профанного, артикулюючи сучасні події в Україні, поглиблюючи філософське звучання текстів.

¹⁷ С. Жадан, *Тамплієри...*, с. 12.

¹⁸ Там само, с. 13.

Бібліографія

- Borysjuk I., *Metafory smerti v poezii' Sergija Zhadana*, „Literaturoznavchi studii”, [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43\(1\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lits_2015_43(1)_14).
- Demchenko A., *Nacional'nyj mifosvit zbirky Sergija Zhadana „Zhyttja Marii”*, [v:] *Shhorichnyj naukovyj zbirnyk S'omoi' mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' Internet-konferencii' z ukrai'nistyky „Dialog mov — dialog kul'tur. Ukrai'na i svit”*, Mjunhen 2016.
- Dzjuba I., *Chornyj romantyk Sergij Zhadan*, Kyi'v 2017.
- Eliade M., *Oчерky sravnytel'nogo relygyvedenyja*, per. V. Rokitjanskij, Moskva 1999.
- Lytvyn L., *Zbirka S. Zhadana „Zhyttja Marii”*: *Marijnij dyskurs*, „Molodyj vchenyj” 12 (39), 2016.
- Pastuh B., *Mis'ki pastoralі Sergija Zhadana*, Bukvoid.com, <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2012/03/07/120646.html>.
- Shaf O., *Biblijnij dyskurs u tvorchosti Sergija Zhadana: konceptual'nist' ta funkcional'nist'*, „Ukrai'ns'kyj smysl” 1, 2012, <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/4>.
- Shaf O., *Topos mista v poezii' Sergija Zhadana jak maskulinizacija svitu*, <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/handle/123456789/38100>.
- Trofymenko T., *Tamplijery Donbasu. Recenzija*, <https://tsn.ua/blogi/themes/books/tampliyeri-donbasu-744922.html>.
- Vyshnyc'ka Ju., *Tekstova polivariatyvnist' mifologichnogo scenariju pochatku jak realizacija kosmogonichnyh ta antropogonichnyh mifiv (na materialі poezii' Sergija Zhadana)*, „Literaturnyj proces: metodologija, imena, tendencii” 4, 2014.
- Zhadan S., *Tamplijery*, Chernivci 2016.
- Zhadan S., *Zhyttja Marii'*, Chernivci 2015.

Mythopoetic thanatology in Serhiy Zhadan's poetry

Summary

The article deals with the mythologem of death in Serhiy Zhadan's poetry. The author argues that both traditional Ukrainian culture and the universal symbols of human consciousness are sources of thanatological images in Zhadan's collections *Life of Mariia* (2015) and *Knights of the Temple* (2016). The author focuses on the implementation of thanatological themes through the motifs of family, memory, oblivion, loss, and return. Moreover, she claims that Zhadan uses the mythical semantics of the images of primordial elements, house, serpent, and bird to demonstrate the spatial metaphor of the lost homeland.

Keywords: mythologem, mythology, thanatological images, archetypal image

Мифопоэтическая танатология в лирике Сергея Жадана

Резюме

В статье исследуется мифологема смерти в поэзии Сергея Жадана. Выяснено, что танатологические образы, представленные в сборниках *Жизнь Марии* (2015) и *Тамплиеры* (2016), базируются на украинской традиционной культуре и интерпретации образов-символов общечеловеческого сознания. Сосредоточено внимание на реализации танатологического мотива через мотив родовой памяти, забвения, потери, возвращения. Раскрывается мифосемантика образов первостихий, дома, змея, птицы, которые представляют в поэтических текстах пространственную метафору утерянной материальной родины.

Ключевые слова: мифологема, мифомир, танатологические образы, архетипический образ

Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 13. Tanatos 2. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2019. – S. 165-172.